

THOMAS SÖDERQVIST

TANKE OCH KÄNSLA I KUNSKAPENS SAMHÄLLE

Bakgrundsmaterial till nytt forskningsprogram vid FA-rådet

INNEHÅLL

FÖRORD	1
INLEDNING	2
Informations- och kunskapssamhället	2
Tre forskningsområden	4
1. SAMHÄLLSMAKTENS ÄNDRADE KARAKTÄR	6
Den "kognitiva makten"	6
Mikrostudier av "kognitiv makt"	8
2. EN KONSTRUKTIVISTISK MAKTFÖRSTÄELSE	9
Den "kunskapandes" konstruktion av världen	10
Den nya kunskapssociologin	13
3. "KOGNITIV MAKT" ÄR OCKSÅ EMOTIONELL MAKT	15
Människan som emotionsvarelse	15
Emotionsforskningens renässans	17
Emotionsforskningen i samhällsvetenskaperna	18
Den emotionella komponenten i "kognitiv makt"	19
4. EMPIRISKA STUDIER AV FÖRHÅLLET MELLAN TANKE OCH KÄNSLA I ORGANISATIONSLIVET	21
Etnografiska studier	22
Två arbetshypoteser	23
SAMMANFATTNING	23
LITTERATUR	25

Institutionen för vetenskapsteori, Göteborgs universitet
och

Institut I, Roskilde universitet, Danmark

privat- och postadress: Blågårdsgade 28, DK-2200 København N

FÖRORD

Hösten 1987 fick jag i uppdrag att bidra till utvecklingen av en ny programidé vid FA-rådet med arbetsnamnet "Kunskapens roll", underförstått i företag, organisationer och samhälle. Egentligen skulle jag ha varit färdig till vintern 1988, men arbetet har varit svårare än jag hade föreställt mig.

Jag har försökt att undvika att trampa vidare på redan nötta stigar. Ett nytt forskningsprogram ska ligga vid fronten, inte fem år efter. Jag har studerat litteraturen och talat med företrädare för forskningsområdet. Jag reste också två veckor till Californien i januari 1988. Efter många överväganden har jag kommit fram till följande förslag till forskningsprogram¹.

En varning. Det här förslaget ser rätt teoretiskt ut. Avslutningsvis har jag emellertid skissat på ett förslag till empiriska undersökningar. För att utveckla dem krävs förnyad eftertanke.

København den 15 augusti 1988

Thomas Söderqvist

---

1. Ursprungligen var det mening att Lorentz Lyttkens och jag skulle samarbeta om förslaget. Men Lorentz engagerade sig på ett tidigt stadium i Managementgruppen, och jag står därför ensam ansvarig för den här rapporten.

Dessförinnan hann vi dock med en del värdefulla diskussioner om forskningsprogrammets allmänna inriktning. Jag har också haft stor glädje av Eskil Ekstedts kommentarer till ett tidigare utkast.

Slutligen har jag fått en del idéer genom diskussioner med forskare vid Tema Kommunikation resp. Teknik och social förändring, Linköpings universitet, främst Svante Beckman, Bo Dahlbom, Lars Ingelstam, Ingemar Lind, Birgitta Qvarsell och Roger Säljö.

INLEDNING

Kunskapen och informationen har fått en ny roll i samhällsdebatten.

Nu sägs det allmänt, på företagskonferenser, i debattböckerna och i regeringsdeklarationerna, att den västliga världen håller på att lämna industrisamhället bakom sig. Man jämför situationen med det skede i historien då det agrara samhället gav vika för industrialismen. Informations- och kunskapshantering sägs idag spela samma roll för samhällsutvecklingen som den industriella produktionen gjorde för 75 år sedan.

Näringslivet har följt de nya signalerna. Kunskapsföretaget hör framtiden till. Man ska satsa på utbildning och kompetens, på "humankapitalet" och på export av know-how. Det förefaller nästan som om "kunskap", "information" och "data" blivit den moderna versionen av den traditionella industrialismens honnörsbegrepp: "kapital", "profit" och "pengar".

Informations- och kunskapssamhället

Det är ingen överdrift att påstå att samhällsdebatten har skiftat karaktär under 1980-talet. Borta är socialismens visioner. Istället har ord som "datorsamhälle"², "infor-

---

2. "Datorsamhälle" syftar på den spektakulära framväxten av datoriserad informationsbehandling under efterkrigstiden. "Datorsamhället" blev synligt när PC:n hamnade på kontoret eller på lagret.

mationssamhälle"³ och "kunskapssamhälle"⁴ blivit de nycklar som ger tillträde till debattens centrum⁵.

Den som vill förstå dagens och morgondagens organisationer och företag bör inte begränsa sig till själva datoriseringsfenomenet. Då fastnar man i de tekniska sidorna av utvecklingen på bekostnad av de mänskliga aspekterna. Begreppet "kunskapssamhälle" är mer precist, mer rikt på konnotationer och tillika vetenskapligt accepterad (Böhme och Stehr 1986). "Kunskapssamhälle" ska således förstås tillsammans med begrepp som

- förvetenskapligande ("scientization"),
- professionalisering,
- vetenskapen som omedelbar produktivkraft,
- rationalisering,
- teknokrati, etc,

fenomen som också sätter in informationsbehandling och datorisering i ett vidare samhälleligt och historiskt perspektiv.

Att studera "kunskapens roll" i dagens och morgondagens svenska samhälle kräver alltså att perspektivet vidgas. Från datoriseringsfenomenet till samhällets samlade kunskaps- och informationsprocesser, inklusive de kunskaps- och informationsinstitutioner i vilka bl.a. datorerna ingår.

I praktiken är det svårt att dra en gräns mellan kunskap och information. Själv är jag vetenskapsteoretiker, och vår profession strider konstant om definitionerna. Jag kommer

3. "Informationssamhälle" syftar på ett samhälle som präglas av informationsbehandling. Termen framhäver både den tekniska utvecklingen (telekommunikation, medier, såväl elektronisk som traditionell informationsbehandling), och de sociala förhållanden under vilka informationsbehandlingen föregår.

"Informationssamhälle" är det mest använda begreppet i debatten, men har den nackdelen att det är mycket oprecist. Med litet god vilja kan det omfatta hela den mänskliga kulturen.

4. Med begreppet "kunskapssamhälle", som nyligen introducerats i den svenska politiska debatten (se t.ex. 1986/87 års budgetproposition) menas ett samhälle i vilket framställandet och användandet av systematisk, teoretisk kunskap är institutionaliserat och av väsentlig betydelse för samhällets struktur och dynamik (Böhme och Stehr 1986).

5. Se Tengström 1987 för en god personlig sammanfattning av debatten.

därför fortsättningsvis att tala om ett informations- och kunskapssamhälle.

Tre forskningsområden

Jag föreslår att det planerade forskningsprogrammet tar utgångspunkt i informations- och kunskapssamhället. Men bara utgångspunkt. De allmänna proklamationernas tid är förbi⁶. Vi behöver inte fler entusiastiska framtidsvisioner eller pessimistiska varningsord. Tiden är mogen att satsa forskningsresurserna på mer djuplodande problemställningar.

Jag har genom flera års arbete kring informations- och kunskapssamhället (se litteraturlistan under Söderqvist) kommit att fokusera på frågor som rör kunskaps- och informationskonflikter, makt, inflytande och auktoritet. Jag har hävdad att diskussionen om informations- och kunskapssamhället, kunskapsorganisationer och s.k. "kunskapsföretag" blir naiv och verklighetsfrämmande sålänge man inte tar hänsyn till dessa frågor. Man borde vara litet mer Machiavellisk, ja kanske till och med cynisk, i diskussionen.

Under mitt arbete med denna rapport har följande tre forskningsområden kristalliserats ut som "spjutspets"-områden:

1) För det första menar jag att man bör satsa på studier av maktens och inflytandets förändrade karaktär i det s.k. informations- och kunskapssamhället, i kunskapsorganisationerna och i "kunskapsföretagen". Jag tänker här på frågor som:

Kan kunskap och information förstås som intresseneutrala storheter?

Eller ska kunskap och information förstås som en integrerad del av maktprocesserna i samhälle och organisationer?

D.v.s. ska man se på kunskap och information analogt med hur politiska och institutionella ekonomer ser på sambandet mellan ekonomi och politiska institutioner?

---

6. T.ex. Grönholm (1984), Drambo (1985), Vedin (1985), Bäck (1986) och Tengström (1987).

2) För det andra bör man studera hur uppkomsten av kunskapsorganisationer och "kunskapsföretag" som maktinstitutioner ska förstås. Här tänker jag på frågeställningar som:

Ska kunskap förstås som en representation av verkligheten? Handlar kunskapen och information om "något" som kan lagras i huvudena på enskilda eller kollektiva kunskapsbärare?

Eller är det omvänt så att att "något" existerar överhuvudtaget tack vare kunskaps- och informationsprocesser?

Ska vi som följd härav förstå kunskap som en aktiv process varigenom den "kunskapande" skapar verkligheten ("world-making") och därmed övar inflytande?

3) Och för det tredje vill jag betona behovet av att studera emotionalitetens i kunskaps- och informationsorganisationerna, och den emotionella komponenten i organisationsledning och beslutsfattande. Frågor som:

Kan kunskap och information förstås enbart som rationella företeelser?

Etablerar kunskapsmakthavarna vid universitet, skolor, organisationer och företag sin inflytelsesdomän endast med rationella medel? Eller spelar emotionella processer en avgörande roll för kunskapsbärarnas inflytande?

Är kursledaren, informationssekreteraren eller föredrags-hållaren mer emotionellt än rationellt arbetande "world-makers"?

Frågor som dessa kunde var för sig bli föremål för hela forskningsprogram. Men de hänger samman, och jag har därför valt att utveckla dem i form av ett fortlöpande argument.

Via detta argument kommer jag fram till ett utkast till empiriskt forskningsprogram -- en etnografisk studie av förhållandet mellan tanke och känsla i några utvalda kunskaps- och informationsorganisationer i dagens Sverige.

1. SAMHÄLLSMAKTENS ÄNDRADE KARAKTÄR

Informations- och kunskapssamhället reser en rad nya frågor rörande makt och inflytande i arbetslivet och i det politiska livet.

Datoriseringen av samhället gör det allt svårare att hålla fast vid en traditionell samhällsuppfattning, d.v.s. en som hävdar att ekonomiskt handlande eller hantering av materiella resurser skulle vara grundvalen för samhällets struktur och funktion. Datoriseringen aktualiserar istället en samhällssyn som konsekvent betonar samhällets kunskaps- och informationsstruktur.

Den internationella diskussion om informations- och kunskapssamhället har i stor utsträckning inspirerats av Bells (1976) tes om det post-industriella samhället. Poängen i Bells framställning är i och för sig inte att han framhäver kunskapens betydelse i samhället (vilket många har gjort, se t.ex. Machlup 1980), utan att han gör den teoretiska kunskapen till nyckelfaktorn. Han kallar den teoretiska kunskapen en "axial principle" för samhällsutvecklingen.

Bells och liknande teser har följts av en livlig internationell diskussion⁷. I min egen forskning har jag tidigare utgått från att analysen av informations- och kunskapssamhället skall ske på rent kognitiva grunder, en s.k. sui generis-analys (Söderqvist 1988a,b). Discipliner som vetenskapshistoria och vetenskapsteori blir härvid centrala för samhällsförståelsen. Inspiration kan också hämtas från den s.k. "cognitive turn" som skett inom samhällsvetenskaperna under 1960- och 70-talen inom riktningar som kognitiv antropologi och kognitiv sociologi.

Den "kognitiva makten"

Mot denna bakgrund är det rimligt att hävda att maktstrukturen i informations- och kunskapssamhället och i kunskaps-

---

7. Vid en sammanfattande internationell konferens i Darmstadt 1984 diskuterade vi frågor rörande den teoretiska grundvalen för studier av samhällets kunskaps- och informationsstruktur (se Böhme och Stehr 1986; Söderqvist 1985, 1988).

organisationerna och "kunskapsföretagen" ska förstås i rent kognitiva termer. I den hittillsvarande diskussionen av informations- och kunskapssamhället, av "kunskapsföretaget" etc., har frågan om makt och inflytande emellertid negligerats. Den pågående Maktutredningen ägnar, såvitt jag förstått, inte någon särskild uppmärksamhet åt informations- och kunskapssamhället.

Det finns emellertid all anledning att beakta makt- och inflytandeaspekterna i detta sammanhang. Den övervägande mängden informationsteknologi används för att styra och kontrollera sociala processer. Administrativ databehandling har mer och mer kommit att ingå i ekonomiskt och politiskt beslutsfattande, t.o.m. i rättsskipningen. Datoriserad informationsbehandling blir härigenom en integrerad del av samhällets, organisationernas och företagens makt- och auktoritetsstruktur.

Men det är inte frågan om vilken som helst makt (ekonomisk makt, politisk makt, etc.). Det kognitionsvetenskapliga analytiska perspektiv jag antydde ovan fordrar att man fokuserar på det som i litteraturen har kallats den "kognitiva makten".

Frågan om den "kognitiva makten" har av tradition rests inom den s.k. nyklass-traditionen. (Någon minns kanske Milovan Djilas bok Den nya klassen 1956). Diskussionen var delvis inspirerad av marxistisk teori. Ett klassiskt verk är Theodor Geigers (1972) historiska studier av samhällsintelligensen. Nomad (1961) delade upp samhället i "de kunniga" och de "okunniga". Bland nutida bidrag märks Alvin Gouldner (1979), som påstår att de intellektuella och den s.k. kritiska samtalskulturen ersätter kapitalmakten, och György Konráds och Iván Szélenyis (1979) tes om intelligentsian som framväxande ny samhällsklass. Helmut Schelsky (1977) har diskuterat framväxten av en kunskapselit utifrån en kulturkon-servativ ståndpunkt. Flera andra bidrag kunde nämnas⁸.

---

8. Den internationella forskningen på området har sammanfattats av Eyerman, Svensson och Söderqvist (1987).

Mikrostudier av "kognitiv makt"

En av brännpunkterna i diskussion om intelligentsian som ny klass är hur kunskapsmakten egentligen ska förstås. Inom nyklasstraditionen har man ofta uppfattat den "kognitiva makten" som en av de två grundformerna för makt/dominans vid sidan av fysiskt våld. (Och man har implicit hävdat att alla andra maktformer, ekonomisk makt, politisk makt etc., i princip kan härledas ur dessa.)

Diskussionen har bl.a. förts i anslutning till den aktuella sociologiska diskussionen om förhållandet mellan s.k. makro- och mikrobekrivningar. Makroperspektivet innebär att se informations- och kunskapssamhällets utveckling som framväxten av en samhällsintelligentsia. Mikroperspektivet fokuserar på hur enskilda aktörer genom sina intentionella handlingar etablerar auktoritetsförhållanden i kunskapsorganisationerna. Det finns en del makrostudier av kunskapsmakt, men som Martin och Szelényi (1987) påpekar behöver de kompletteras av studier på den interpersonella nivån. De anger också några möjliga studieobjekt:

"Studies of the relationships between the psychoanalyst and the patient, the priest and the beleiver, and so on could be used almost as laboratory experiments to comprehend the dynamics of the power of knowledge monopolists" (s. 47).

Det har också utförts en del mikrostudier av "kognitiv makt" utanför nyklass-traditionen. Bland etnometodologer och konversationsanalytiker har man med framgång börjat studera s.k. "diskursmakt", d.v.s. studier av makt och inflytande i vardagliga samtalssituationer -- i anställningsintervjuer, i domstolar, i läkarmottagningen, i klassrummet etc. (Kedar 1987). Resultatet av sådana diskurstudier borde rätt lätt kunna överföras till en förståelse av den "kognitiva makten" i informations- och kunskapssamhällets organisationer, t.ex. i kunskapsföretaget.

Ett annat forskningsområde som också har börjat ta upp frågan om den "kognitiva makten" är kognitionsforskningen ("cognitive science"), d.v.s. forskningen kring artificiell

intelligens och kognitiv psykologi⁹. Cicourel (1981) har argumenterat för att fortsatta konversationsanalytiska studier av samhällsorganisationer ska rotas i kognitionsforskningen. Collins (1987) har varit inne på liknande tankar, och antytt att också frågor om makt och inflytande i organisationer med fördel kunde studeras i kognitionsforskningens termer. Den norske kognitive psykologen Stein Bråten (1983) har f.ö. utvecklat en preliminär kognitionsteoretisk modell för "kognitiv makt".

Hela detta problemområde, d.v.s att utveckla en förståelse av den "kognitiva makten", och därmed av makt och inflytande i informations- och kunskapssamhället och dess organisationer, vore i sig självt värt ett omfattande studium. Men det pågår redan en del internationell forskning, inte minst ett växande antal empiriska undersökningar¹⁰. Därför tror jag att det forskningspolitiskt sett är mer förnuftigt att begränsa sig till att tillgodogöra sig resultaten av denna forskning.

Istället vill jag föreslå att man satsar på två mindre väl utvecklade problemområden.

2. EN KONSTRUKTIVISTISK MAKTFÖRSTÅELSE

Det ena av dessa mindre välutvecklade forskningsområden omfattar studier av den "kognitiva makten" från en s.k. konstruktivistisk kunskapsteorisk utgångspunkt.

Begreppet konstruktivism har något olikartad innebörd inom olika discipliner. Förenklat kan den emellertid karaktäriseras som antagandet att världen "därute" är konstruerad i interaktionen mellan tänkande och tolkande subjekt¹¹, och mer

9. För en översikt, se t.ex. Gardner 1985.

10. Per Linell, Karin Aronsson och Roger Säljö vid Tema Kommunikation, Linköpings universitet hör till de internationellt ledande på detta område (se t.ex. Adelswärd m.fl. 1987).

11. Den konstruktivistiska traditionen i samhällsvetenskaperna är av gammalt datum. Den utgår från Husserl, och har via Schütz utvecklats vidare av t.ex. Becker, Goffman, Berger

radikalt att själva distinktionene mellan världen "därute" och det tolkande "subjektet" i sig själv är en social konstruktion,

I avsnitt 1 hävdade jag provisoriskt att vi skulle få en bättre förståelse av informations- och kunskapssamhället och dess organisationer om vi stödde oss på kognitionsforskningen. Kognitionsforskningen är emellertid i flera avseenden problematisk. Det har höjts en hel del kritiska röster mot dess förment kunskapsteoretiska naivitet. Så t.ex. har Coulter (1983), med hänvisning till den sene Wittgenstein och till etnometodologin, och Winograd och Flores (1986), med hänvisning till Heidegger, kritiserat kognitionsforskningens "representational theory of mind", d.v.s. att den utgår från att medvetandet representerar en värld "därute".

Från flera håll har man därför hävdad att någon form för konstruktivistisk kunskapsteori vore en bättre utgångspunkt för att förstå kunskaps- och informationsbehandling. Terry Vinograd och Fernando Flores har framfört sådana tankar. Deras bok *Understanding Computers and Cognition* (1986) har varit skolbildande för de skandinaviska systemvetare som försöker förstå datoriseringen av organisations- och samhällslivet (Ehn 1988).

Den "kunskapandes" konstruktion av världen

En konstruktivistisk kunskapsteori skulle medföra en radikalt annorlunda syn på informations- och kunskapssamhället. Enligt en traditionell realistisk kunskapsteori ser man de samhälleliga informations- och kunskapsprocesserna som medel (eller kanaler) för överföring av information om en "objektiv verklighet". Enligt en konstruktivistisk kunskapsteori skulle man istället kunna se dem som de processer varigenom

---

och Luckmann, Cicourel, Garfinkel m.fl. Självt har jag tagit stora intryck av den etnometodologiska riktningen (se t.ex. Heritage 1984) och av Pollner (1987).

samhällsaktörerna ("kunskaparna") konstruerar samhället som verkligt¹².

---

12. Några ytterligare kommentarer till detta:

Eftersom samhället inte existerar "därute", innan vi börjar samla in "data" om det, via frågeformulär, intervjuer, marknadsundersökningar m.m., så blir informations- och kommunikationsteknologierna (elektroniska, skriftliga eller muntliga) de medel varigenom samhället konstrueras som verkligt. Inte på så sätt att vi medvetet och uttalat definierar den sociala världen varje gång vi träffas, men genom de utsagda, tagna-för-givna bakgrundsforeställningarna om hur den sociala världen rimligen måste vara beskaffad för att samtalet ska ha mål och mening. Sagt på annat vis: De samhälleliga informations- och kunskapsprocesserna förmedlar inte information om samhället, de skapar samhället.

Det sägs att vi "behöver" information för att hantera en föränderlig omvärld. Men om den sociala världen är konstruerad, så är också denna förändeliga omvärld socialt konstruerad. Dvs föränderligheten är inte "därute", men konstrueras. "Informationsbehovet" är således något som de socialt konstruerande aktörerna ytterst själva genererar.

För varje medlem av ett samhälle finns det ett olikartat samhälle "därute", och vart och ett av dessa samhällen är giltigt. Varje samhällsmedlem agerar i förhållande till det system han frambringar i sin beskrivelse. Begrepp som "funktion", "mål" etc. är observatörens bidrag, och finns inte "därute".

De olika samhällen olika samhällsmedlemmar bebor är inte olika perspektiv/versioner av samma samhälle, men olika samhällen. Det finns alltså inte ett samhälle som observatören kan observera, politikern styra, administratören administrera. Administratörens administrerande definierar ett samhälle (de människor han interagerar med), observatörens observerande definierar ett annat samhälle (de människor han interagerar med under observationen). Följaktligen interagerar observatören (forskaren), politikern eller administratören heller inte med "samma" samhälle, men med tre olika samhällen.

Samhällelig kunskap handlar alltså inte om något (t.ex. ett samhälle). Samhällelig kunskap är adekvat handlande i en existensdomän. Den beskrivning av ett samhälle som en forskare/intellektuell gör är inte mer objektiv än de beskrivningar av samhället som andra samhällsmedlemmar gör. Och eftersom sociala problem sägs av någon, till någon, är det följaktligen bara den person som uttalar problemet som har problemet. Det finns således inga "samhällsproblem", inga "organisationsproblem", bara problem för de personer som yttrar sig.

Enligt en konstruktivistisk kunskapsteori förmedlar kunskaps- och informationsprocesserna således inte information "om" samhället. Tvärtom "konstruerar" de samhället¹³.

Den konstruktivistiska kunskapsteorin ger möjligheter för en mer radikal tolkning av den "kognitiva makten". Jag menar att det vore värdefullt att försöka att förena de här nämnda traditionerna, d.v.s kognitionsforskningens och konstruktivismens, till en kunskapsteoretiskt bättre välbegrundad teori om "kognitiv makt". Konstruktivismens styrka är dess klara uppfattning av förhållandet mellan subjekt och objekt, samtidigt som dess företrädare är maktkritiskt naiva. Omvänt har kunskapsmaktsteorin en svag kunskapsteoretisk bas¹⁴.

En sådan traditionsförening kan ta utgångspunkt i frågan hur man "vänder man tillbaka" från mikrostudier (å la konversationsanalytiska studier) till den sociala makronivån, d.v.s. till samhället och organisationerna. Här vore Goodmans arbeten (1978, 1984) en central inspirationskälla. Informa-

---

13. En konstruktivistisk omtolkning av datoriseringsprocessen kan i sin tur göras på två väsensskiljda sätt: dels från en system-teoretisk (cybernetisk) utgångspunkt, dels med en "livsvärlds"-utgångspunkt.

Den systemteoretiska konstruktivism, som har varit huvudtemat vid en rad av Gordon Research Conferences in Cybernetics under 1980-talet, har varit starkt inspirerad av Maturanas och Varelas sk autopoiesis-teori (1980). Maturana och Varela avvisar på neurofysiologisk grundval idén om kunskap som representation av en objektiv värld, och förstår istället kunskapsbildning som det levande systemets specificering av en interaktionsdomän (se Ravn och Söderqvist 1987 för en introduktion). Niklas Luhmann (1984) har generaliserat Maturanas tankar i en informationsteoretisk systemteori, som i tysk sociologisk debatt redan börjat uppfattas som ett nytt samhällsvetenskapligt paradig (Bühl 1987; Lipp 1987).

Konstruktivismen kan emellertid, som nämnts, också formuleras utifrån den filosofiska tradition som utvecklats från Husserl och Heidegger, och som inom sociologin tagit formen av en "livsvärlds"-sociologi, mest konsekvent utvecklad inom etnometodologin (Garfinkel 1984, Heritage 1984).

Det vore också intressant att kontrastera de två formerna för konstruktivistisk tolkning av det datoriserade samhället, analogt till det sätt som Habermas (1981) i sin teori om kommunikativt handlande har sökt att sammanföra beskrivningsnivåerna system och livsvärld.

14. I ett bidrag till The Gordon Research Conference in Cybernetics, januari 1988 skisserade jag inledningsvis en sådan förening av de två traditionerna (Söderqvist 1988).

tions- och kunskapssamhället skulle, i Goodmans efterföljd, kunna ses som resultatet av de "kunskapandes" konstruktion av den sociala världen. Denna konstruktionsprocess, "world-making" i Goodmans mening, kunde vidare tolkas som det kontinuerliga maktutövande varigenom "kunskaparna" konstitueras som samhällselit, som en intelligentsia.

Empiriska mikrostudier av "kognitiv makt" riskerar att begränsas till insikt i den lokala maktsituationen. Collins (1987) påpekar polemiskt att de etnometodologiska och konversationsanalytiska traditionerna genom sin "emphasis on local production and indexicality" har lett till:

"that its followers can only turn out descriptions of what happened in one place, and then another description of something else, and another" (s. 183-4).

Det finns en rad förslag på hur man skulle kunna förena makrobeskrivningar av organisationer med mikrobeskrivningar av "face-to-face-minute-to-minute-interaction" (t.ex. Knorr-Cetina och Cicourel 1981; Giddens 1984). Det vore därför inte omöjligt att kunna förena en överordnad maktförståelse av informations- och kunskapssamhället, t.ex. av det slag jag skisserade i avsnitt 1, med en förståelse av de maktprocesser som försiggår i samtalen domstolen, vid anställningsintervjun, i kurslokalen etc.

Men det är också möjligt att hela problemet om relationen mellan mikro- och makrobeskrivningar är felaktigt formulerat. Det påstår i alla fall företrädare för den s.k. nya kunskaps-sociologin: Latour (1986), Callon (1986) och Law (1986)¹⁵.

Den nya kunskapssociologin

Enligt denna nya kunskapssociologi är skillnaden mellan makronivå (samhälle, organisationer etc.) och mikronivå (samtalet) inte given på förhand. Skillnaden mellan nivåerna är något som etableras, ett resultat av kunskapsmaktrelationer. Man utgår härvid från, att makt är en aktörs förmåga

---

15. Jag tog deras s.k. "inrulleringsteori" som utgångspunkt för den historiska fallstudien i min doktorsavhandling (Söderqvist 1986).

att förändra sociala rutiner: "A power directs a routine, and directs it with discretion" (Barnes 1986,s.182).

Den nya kunskapssociologin avvisar således tanken om att samhällsstrukturer (klasstruktur, ekonomisk struktur, politisk struktur etc.) skulle kunna bestämma maktförhållanden. Samhällsstrukturen ("verklighetsbeskrivningen") ska snarare ses som en retorisk resurs. En makrobeskrivning av samhället är, enligt detta synsätt, ett led i en maktstrategi, ett sätt att övertala andra.

Kunskapsmaktens teknik utgörs enligt Callon (1986) av fyra stadier: 1) "problematisering", genom vilken en aktör försöker definiera andra aktörers problem; 2) "intressering", genom vilken aktören försöker skapa roller för de andra aktörerna; 3) "inrullering", genom vilken aktören söker att skapa relationer mellan de definierade rollerna; och 4) "mobilisering", varigenom aktören "lånar" de inrullerade aktörernas styrka och talar på deras vägnar.

Samhällsforskaren är naturligtvis inget undantag:

"Everytime they write sociologists grow... become macro-actors... expand"

Men "What makes them grow?", Jo, menar företrädarna för den ny kunskapssociologin:

The other actors whose interests, desires and forces they translate more or less successfully" (Callon och Latour 1981,s.298).

Förhållandet mellan makro- och mikrobekrivning, mellan beskrivning av samhällsförhållanden och beskrivning av samtalskeenden, är således, enligt den s.k. nya kunskapssociologin, i sig själv en effekt av kunskapsmakten. Det är alltså i den sociala konstruktionen av beskrivningskategorier (t.ex. "samhället", "SAF", "fackföreningsrörelsen", "företaget", "familjen", "jag") som nyckeln till den "kognitiva makten" ska sökas.

Den nya kunskapssociologin, med dess förening av en (in)PLICIT konstruktivistisk kunskapsteori och medvetenhet om kunskapsmakts-problemet är således ett stort steg fram mot en mer djupgående förståelse av samhällets kunskaps- och

informationsprocesser qua makt- och inflytandeprocesser. Visserligen pågår det en del forskning på detta område (framför allt gruppen kring Latour, Callon och Law), men problemområdet är, trots den internationella uppmärksamhet det har fått¹⁶ ännu inte särskilt utvecklat. Här finns en stor potential för fruktbara undersökningar av makt- och inflytandeförhållanden i informations- och kunskapssamhället och dess institutioner.

3. "KOGNITIV MAKT" ÄR OCKSÅ EMOTIONELL MAKT

"Nescis, mi fili, quantilla ratione
mundus regatur" (Axel Oxenstierna 1648)

Hittills har jag valt att ta en (genom konstruktivismen modifierad) kognitionsvetenskaplig utgångspunkt för förståelsen av den "kognitiva makten" och därmed av makt- och auktoritetsförhållanden i informations- och kunskapssamhället och dess organisationer.

Men härmed är inte alla problem lösta. Om man med kognition menar rationellt tänkande, kan man på goda grunder hävda att det inte är rimligt att betrakta människan som en renodlad Homo cogitans.

Människan som emotionsvarelse

Från antropologisk sida har man påpekat att till synes logiska och rationella val bygger mer på intuition, på estetiska hållningar och emotionella faktorer än på neutral logisk kalkyl (Rosaldo 1980; Parkin 1982). Folk försöker kanske att leva upp till kravet om rationalitet, men vare sig de är medvetna om det eller ej styrs deras val och handlingar

---

16. Jardine (1987) förutser i sin recension av Bruno Latour's senaste bok, *Science in Action* (1987), att "it will have an impact comparable to that of Thomas Kuhn's". Den kommande internationella kongressen "Studies of science and technology in the 1990's" i Amsterdam november 1988 har avsatt en hel session till diskussioner av Latours bok.

av estetiska hållningar och emotionella tillstånd (jfr Axel Oxenstierna).

Denna kritik mot att ensidigt betrakta människan och samhället i rationalistiska termer har också framförts av företrädare för kognitionsvetenskapen. Dreyfus och Dreyfus (1986) har t.ex. påpekat att det sociala livet inte bara består av rationella kalkyler och kunskaps- och informationsprocesser. De menar att den nuvarande AI-forskningen präglas av mekaniskt tänkande. Datorer är visserligen mer precisa och mer förutsägbara än människor, men precision och förutsägbarhet är inte primärt det som det mänskliga handlar om i sin helhet. Vi har också känslor, vi är emotionella. Och det gäller kanske i än högre grad de anställda på lägre nivåer i organisationerna.

I datorerna kan vi representera de kognitiva själsakterna, men inte de emotionella. Detta har visserligen också andra företrädare för det kognitiva paradigmet insett, t.ex. Gardner (1985, s.387-88). Skillnaden mellan bröderna Dreyfus och Gardner är att den senare menar att framhävandet av människans rationalitet är analytiskt fördelaktigt på det stadium kognitionsforskningen befinner sig.

Andra har emellertid hävdats betydelsen av att redan nu analytiskt framhäva emotionaliteten. Collins (1986) har i en uppmärksamman programartikel om sociologins problem under 1980-talet påpekat att den kognitivistisk-rationalistiska strömningen, inklusive etnometodologin, har kommit in i en återvändsgränd. Företrädare för den kognitiva vändningen inom sociologin har förbisett att människans kognitiva kapacitet är begränsad (Hammond 1986). Vi klarar inte mer än några få begränsade tankeoperationer åt gången.

Nu hävdar Garfinkel (1984) och andra etnometodologer i och för sig att vi klarar komplicerade sociala situationer genom rutinmässigt handlande. Vi tar världen för given, "går det så går det". Men Collins (1984, s.226) har påpekat att etnometodologin stillatigande utgår från en "x-faktor" som förutsättning för den tillit som i sin tur är förutsättningen för vårt rutinmässiga förhållningssätt till världen. Etnometo-

dologerna undersöker emellertid inte vari "x-faktorn" kunde tänkas bestå.

Collins själv menar att denna "x-faktor" är de emotionella relationer mellan människor som oundviklingen uppstår när mänskliga kroppar möts, och att det är dessa relationer som gör att vi kan handla rutinmässigt. Emotionerna skulle således vara det kitt varmed organisationer och företag ytterst hålls samman. Man skulle t.o.m. kunna påstå att samhället inte primärt är en kognitiv ordning, utan en emotionell ordning, att samhället och dess organisationer kunde beskrivas i termer av en "emotionell ekonomi" (Clark 1987).

Emotionsforskningens renässans

Emotionerna var en viktig aspekt av den klassiska samhällsförståelsen. Samhällsfilosofin var moralisk -- den opererade med dygder och laster, med kategorier som lusta, ondska, lättja, försiktighet och vänskap (se Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke och Hume). Hume menade, som bekant, att "reason is and ought only to be the slave of the passions".

När filosofin under loppet av 1800-talet blev till beteende- och samhällsvetenskap förbisåg man emellertid i stigande grad emotionaliteten. Under 1900-talet har emotionsforskningen varit underordnad behaviourismen, och under 1960- och 70-talen den kognitiva psykologin.

Studier av emotionaliteten har emellertid fått en renässans under de allra senaste åren. Bara under de senaste fyra-fem åren har ett tio-tal väsentliga böcker och konferens-volymer kommit som vittnesbörd om forskningsområdets utveckling (t.ex. Aylwin 1985; Buck 1984; Harré 1986; Izard, Kagan och Zajonc 1984; Plutchik och Kellerman 1980; Scherer och Ekman 1984; Scherer 1985; Franks 1985; Unger 1984). Forskningsområdet är inte stort men teoretiskt lockande:

"the variety of theoretical foci in the study of emotion is almost as great as the number of researchers reporting findings" (Cantor 1985).

Ett centralt tema i denna emotionsforskning är studiet av förhållandet mellan rationalitet och emotion, mellan tanke

och känsla. Den klassiska uppfattningen var att känslorna har ett fysiologiskt korrelat, och att rationellt tänkande och emotion var klart åtskiljda själsakter. En vanlig modern uppfattning, inspirerad av den kognitiva psykologin, är däremot att

"learning, memory, perception, and thought - in short, cognitive activity - are always key causal aspects of the emotional response pattern" (Lazarus m.fl. 1980, s.192).

Från konstruktivistiskt håll har man naturligtvis menat att emotioner är socialt (symboliskt) konstruerade (Harré 1986). Mot denna uppfattning har bl.a. Zajonc (1984, s.239) hävdade att "cognition and affect are separable, parallel, and partially independent systems", och att denna uppfattning, till skillnad från den motsatta, vilar på empirisk evidens. Collins (1986) ovan refererade försvar för studiet av emotionerna är likaledes baserat på en naturalistisk förståelse av emotioner som skiljda från kognitiva processer.

Poängen är naturligtvis inte att emotionellt baserad social interaktion skulle ske utan informationsöverföring, perception eller informationsbearbetning, men att dessa processer kan förstås utan hänvisning till högre hjärnfunktioner och symbolbearbetning (kognition) - till gengäld kan de inte förstås utan hänvisning till extra-lingvistiska (extra-symboliska) karaktäristika, t.ex. fysiologiska och anatomiska tillstånd.

Vare sig emotioner ska förstås naturalistiskt eller som socialt konstruerade kan man inte bortse från att de flesta människor i naturliga situationer inte tvekar att beteckna ett visst beteende som emotionellt.

Emotionsforskningen i samhällsvetenskaperna

Inom samhällsvetenskaperna hade man under lång tid också negligerat studiet av emotionaliteten. Max Weber bortdefinierade emotionaliteten, den passade inte in i modellen av människan som rationellt handlande aktör. Det gäller i lika hög grad för den ekonomiska vetenskapen som utgår från en rationellt kalkylerande Homo economicus. Statskunskapen och

organisationsforskningen opererar med teorier om rationella val och beslut. Detsamma gäller både Parsons sociologiska funktionalism och marxismen, ja t.o.m. de idag förhärskande mikrosociologiska riktningarna, t.ex. "rational choice"-skolan, den av Mead inspirerade symboliska interaktionismen och etnometodologin.

Den allmänna renässansen för emotionsstudier har emellertid också medfört ett ökat intresse bland samhällsforskare för emotionalitetens betydelse i social interaktion och i organisationers funktion. Bland sociologer som intresserat sig för emotioner i social interaktion hör bl.a. Hochschild 1979; Gordon 1985; Collins 1981, 1984, 1986; Scheff 1986 och Denzin 1984.

Den emotionella komponenten i "kognitiv makt"

Både kognitiva sociologer och kognitiva psykologer har alltså börjat inse att kognitionsforskningens syn på människan måste kompletteras av en förståelse av emotionalitetens roll i det mänskliga livet. På motsvarande sätt kan en teori om "kognitiv makt" behöva kompletteras med en förståelse av den emotionella aspekten av maktfull kommunikation.

Konversationsanalytiska studier av maktfull kommunikation utgår från att övertalningen är, om inte explicit, så dock implicit rationell. Definitionen av situationen, ett av huvudbegreppen i etnometodologin, försiggår förnuftsmässigt (Heritage 1984). Man sysslar inte gärna med den andra formen för övertalning, nämligen att direkt vädja till känslorna. I vår, av rationella värdeomdömen genomsyrade, kultur är den renodlade rationella övertalningen den enda legitima formen för maktutövning och beslutsfattande. Den känslomässiga komponenten är något de flesta av oss vet om, accepterar och handlar efter. Men vi erkänner det sällan offentligt. Passionerna hör teatern och skönlitteraturen till.

En sådan förståelse av emotionalitets betydelse finns emellertid utvecklad, åtminstone implicit, i den retoriska traditionen, där man skiljer mellan förnuftsmässig (rationell) och känslomässig övertalning. Den retoriska traditionen

har länge sysslat med denna typ av övertalning (Burke 1950; Duncan 1962).

Den emotionella komponenten i maktfull kommunikation är välkänt i den psykodynamiska och gruppterapeutiska traditionen. Familjeterapin handlar ju i hög grad om att bryta dolda emotionella maktstrategier¹⁷. I vardagsspråket har vi också en rad uttryck som skiljer mellan rationellt respektive emotionellt inflytande. Vi vet att vi kan påverka en situation genom att definiera den i rationella termer, att "formulera dagordningen", men också att detta lika gärna kan ske emotionellt. Att "sprida en god stämning" i ett sällskap, att "jaga skräck" i sina medarbetare, att uppträda "distanserat" eller "avmätt", att "sprida oro omkring sig", etc., är exempel på hur vi i vardagsspråket är medvetna om vilken roll känslorna spelar i den sociala samvaron¹⁸.

Sammanfattningsvis kan man fråga sig i hur hög grad samhället och dess organisationer är rationellt organiserade.

Är det verkligen befogat att beskriva samhället som ett informations- och kunskapssamhälle? Är inte de emotionella komponenterna så betydelsefulla att man lika gärna kunde tala om ett "känslsamhälle"?

Är "kunskapsföretaget" bara en myt? Är det inte snarare ett "passionsföretag"?

Kan konflikter, makt- och inflytande i "kunskapsorganisationer och "kunskapsföretag" förstås i rent rationella termer? Tas besluten i organisationer i företag på rationella grunder? Eller på känslomässiga?

Upprätthåller företagsledningens sin auktoritet genom rationella metoder? Eller genom att den spelar på medarbetarnas känslor, fruktan och längtan?

17. Se artiklar i de senaste årgångarna av tidskriften *Family Process*.

18. Detta inflytande kan ske med språkliga medel, men präglas i hög grad av extra-språklig kommunikation (via muskeltonus, fysiologiska och kemiska stimuli, etc). Ofta är parterna omedvetna om dessa metoder, perceptionen sker subliminalt eller intuitivt.

Måste vi, som slutsats härav, utveckla en ny syn på spelet mellan rationalitet och emotion, mellan tanke och känsla, för att förstå framtidens företagslednings- och arbetslivsfrågor?

4. EMPIRISKA STUDIER AV FÖRHÅLLET MELLAN TANKE OCH KÄNSLA I ORGANISATIONSLIVET

I ovanstående argument har jag lagt vikten vid de grundläggande teoretiska frågorna. I detta avsnitt vill jag emellertid avgränsa och operationalisera det analytiska perspektivet. Efter vilka riktninglinjer skulle ett empiriskt forskningsprojekt kunna genomföras?

Omfattningen och betydelsen av begreppet "kognitiv makt" skulle kunna utvecklas genom undersökningar av förhållandet mellan rationalitet och emotionalitet i organisationslivet och i företagsvärlden. Den bakomliggande tanken är följande.

Collins (1981) har diskuterat emotionernas betydelse för upprätthållande av auktoritets- och dominansförhållanden i organisationsrutiner. Organisationer och företag är typifierade (i Schütz mening) sociala rutiner. Hur upprätthålls dessa rutiner? Medarbetare behöver inte veta allt som föregår i företaget. Det räcker att man kontinuerligt "kollar in" hur grupplojaliteterna ser ut. Vem kan man lita på? Vem bestämmer här? Företaget kan liknas vid ett jättelikt nätverk av tillits- och förtroende-förhandlingar.

Sådana kontinuerliga tillitsförhandlingar skulle ställa alltför höga krav på vår rationella förmåga (om den verkligen var rationell; jfr Hammond (1986) om vår begränsade kognitiva kapacitet). Collins menar emellertid att förhandlingarna föregår på en icke-rationell nivå.

Medarbetarna kollar varandras attityder och känslor, t.ex. de andras stöd eller avvisning av förslag till förändrade organisationsrutiner. Är arbetskamraterna entusiastiska till en ny åtgärd? Föraktar de en ny oerfaren chef? Dessa "emotionella energier", som Collins kallar dem, sprider sig

som en löpeld genom företaget. Upprätthållandet av auktoritets- och dominansförhållandena skulle alltså primärt ske med emotionella medel.

Överfört till makttemat skulle maktfullt handlande och beslutsfattande således innebära att utnyttja såväl rationella som emotionella resurser. D.v.s. "kognitiv makt" kan ses som en kombination av rationella och emotionella element.

Etnografiska studier

Frågan om den "emotionella makten" är inte helt förbisedd i litteraturen. Bailey har t.ex. i en rad böcker (särskilt 1983) utvecklat tesen att förnuftet endast ger oss begränsade möjligheter att hantera världen omkring oss. Han bygger denna tes på en serie etnografiska studier av arbetet i universitetens beslutsfattande organ (rationalitetens kärninstitutioner!?) och i parlamentariska församlingar. Resultaten ger vid handen att samtidigt som rationaliteten upphöjs till allmän norm för handlandet, så övertrumpas den i faktiska beslutssituationer nästan alltid av emotionella utspel. Emotioner är retoriska verktyg, och spelar ofta en större roll än förnuftet när det gäller att genomdriva beslut.

I Bailey's efterföljd skulle vi kunna utveckla en serie etnografiska undersökningar.

För att få jämförelsematerial kan man välja ut ett antal organisationer med avseende på graden av "kunskapsorganisation" (jfr Eskil Ekstedts studier).

Man kan ställa frågor som:

Får omfattningen av informations- och kunskapsbehandling i organisationen/företaget någon betydelse för förhållandet mellan rationella och emotionella komponenter i företagets organisation och beslutsrutiner?

Uppvisar olika typer av organisationer olika grader av emotionalitet resp. rationalitet i beslutsfattandet?

Är företaget ("kunskapsföretaget") mer rationellt än den politiska organisationen? Är fackföreningen mer emotionellt organiserad än forskningsinstitutet?

Två arbetshypoteser

Å ena sidan kan man föreställa sig att de nya informations-teknologierna i "kunskapsföretaget" och "kunskapsorganisationen" medför att den rationella aspekten av "kognitiva maktstrategier" förstärks, och att "kunskapsföretaget" kommer att uppleva en av-emotionalisering av organisationen.

Av-emotionalisering har oftast uppfattats som något negativt. Man har t.ex. yppat farhågor för att det vanemässiga bruket av datorer, logiska programspråk och expertsystem i administrativa rutiner ytterligare skulle fördjupa den "rationalisering" av världen som t.ex. Frankfurterskolans filosofer (Adorno, Horkheimer, Marcuse) har varnat för. Andra har sett av-emotionaliseringen som något principiellt positivt. Så t.ex. har deltagare i elektroniska post- och konferenssystem ofta rapporterat att den av-emotionaliserade situationen gör kommunikationen lättare.

Å andra sidan skulle man kunna tro att den ökande "rutiniserings" av kunskaps- och informationsbehandlingen, omvänt skulle betyda att "kunskapsföretaget" utvecklade mer emotionellt laddade "kognitiva maktstrategier". Man kunde föreställa sig att människor "lägger från sig" rationaliteten på kunskaps- och informationssystemen, och således frigör de estetiska och emotionella dimensionerna i beslutsfattandet. Bruket av nya informations- och kunskapsteknologier skulle således kunna medföra att det emotionella elementet i organisationsledning och beslutsfattande paradoxalt nog fick ökad betydelse.

Detta kan återigen uppfattas som antingen positivt eller negativt. Sherry Turkle har med den s.k. "dissociationshypotesen" (1984, s.56-57) antytt att datoriseringen medför en fara för att irrationella strömningar får ökat inflytande.

SAMMANFATTNING

Jag inledde (avsnitt 1) med att hävda att en allsidig förståelse av informations- och kunskapssamhället kräver att man tar hänsyn till makt- och inflytande, och att studier av

kunskapsorganisationer och "kunskapsföretag" med fördel kan bedrivas i termer av "kognitiv makt".

Vidare hävdade jag (avsnitt 2) att en s.k. konstruktivistisk förståelse av kunskap och information är förutsättningen för en analys av den "kognitiva makten" i kunskapens organisationer.

Jeg menade vidare (avsnitt 3) att en rationalistisk tolkning av den "kognitiva makten" endast ger en begränsad förståelse av kunskapsmaktens karaktär. För att förstå beslutsfattandet, inflytande och auktoritetsförhållanden i kunskapsorganisationer och "kunskapsföretag" måste vi studera den "emotionella ekonomin".

Mitt arbetet med denna rapport har huvudsakligen bestått i att utveckla detta teoretiska argument. Men via detta har jag också kommit fram till ett utkast till empiriskt forskningsprogram. Jag föreslår en etnografisk studie av förhållandet mellan tanke och känsla i ledningsfunktioner och beslutsfattande i några utvalda kunskaps- och informationsorganisationer i dagens Sverige (avsnitt 4).

LITTERATUR

- Adelswärd, V., K. Aronsson, L. Jönsson och P. Linell (1987), "The unequal distribution of interactional space: Dominance and control in courtroom interaction", *Text*, vol 7, ss. 313-46.
- Aylwin, S. (1985), *Structure in Thought and Feeling*, London, Methuen.
- Bailey, F.G. (1983), *The Tactical Uses of Passion; An Essay on Power, Reason, and Reality*, Ithaca, Cornell Univ Press.
- Barnes, B. (1986), "On authority and its relationship to power", i J. Law (red), *Power, Action and Belief; A New Sociology of Knowledge?*, London, Routledge & Kegan Paul, ss. 180-195.
- Bell, D. (1976), *The Coming of Post-industrial Society*, New York, Basic Books.
- Bråten, S. (1983), *Dialogens villkår i datasamfunnet*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Buck, R. (1984), *The Communication of Emotion*, New York, Guilford Press.
- Burke, K. (1950), *A Rhetoric of Motives*, New York, Prentice-Hall.
- Bühl, W. (1987), "Grenzen der Autopoiesis", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol 39, 225-54.
- Bäck, M. red. (1986), *Kultur och humaniora i datasamhället*, Stockholm, Liber utbildningsförlaget.
- Böhme, G. och N. Stehr (red) (1986), *The Knowledge Society; The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations*, Dordrecht, Reidel.
- Callon, M. (1986), "Some elements of a sociology of translation; domestication of the scallops and the fishermen of St Briec Bay", i J. Law (red), *Power, Action and Belief; A New Sociology of Knowledge?*, London, Routledge & Kegan Paul, ss. 196-233.
- Callon, M. och B. Latour (1981), "Unscrewing the big Leviathan: how actors macro-structure reality and how sociologists help them do so", i Knorr-Cetina, K. och A. Cicourel (red), *Toward an Integration of Micro and Macro-Sociologies*, Boston, Routledge & Kegan Paul, ss. 277-303.
- Cantor, J. (1985), "Divergent Perspectives on Emotion" /rec. av Izard, Kagan och Zajonc 1984/, *Contemporary Psychology*, vol 30, ss. 864-65.

- Cicourel, A.V. (1981), "The role of cognitive-linguistic concepts in understanding everyday social interactions", *Annual Review of Sociology* vol 7, ss.87-106.
- Clark, C. (1987), "Sympathy biography and sympathy margin", *American Journal of Sociology* vol 93, ss.290-321.
- Collins, R. (1981), "On the microfoundations of macrosociology", *American Journal of Sociology*, vol 86, ss.984-1014.
- Collins, R. (1984), "The role of emotion in social structure", i K.R.Scherer och P.Ekman, *Approaches to Emotion*, Hillsdale, N.J., Lawrence Erlbaum 1984.
- Collins, R. (1986), "Is 1980s sociology in the doldrums?", *American Journal of Sociology*, vol 91, ss.1336-55.
- Collins, R. (1987), "Looking forward or looking back? Reply to Denzin", *American Journal of Sociology* vol 93, ss.180-84.
- Coulter, J. (1983), *Rethinking Cognitive Theory*, London, Macmillan.
- Denzin, N.K. (1984), *On Understanding Emotions*, San Francisco, Jossey-Bass.
- Descartes, R., (1824-26), *Les Passions de l'âme; Oeuvres I*, Paris.
- Drambo, L. (1985), *Infotopia; visioner och vägval i informationssamhället*, Stockholm, Liber.
- Dreyfus, H.L och S.E.Dreyfus (1986), *Mind over Machine; The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*, New York, Free Press.
- Duncan, H.D. (1962), *Communication and Social Order*, New York, Bedminster Press.
- Ehn, P. (1988), *Work Oriented Design of Computer Artifacts*, Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Eyerman, R., L.G.Svensson och T.Söderqvist red (1987), *Intellectuals, Universities and the State in Western Modern Societies*, Los Angeles, Univ. California Press, 1987.
- Franks, D. (1985), "Introduction to the special issue on the sociology of emotions", *Symbolic Interaction* vol 8, ss.161-170.
- Gardner, H. (1985), *The Mind's New Science*, New York, Basic Books.
- Garfinkel, H. (1984), *Studies in Ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press (orig. 1967).

- Geiger, T. (1972, orig. 1947), *Klassamhället i smältdegeln*, Uppsala.
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society; Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge, Polity Press.
- Goodman, N. (1978), *Ways of Worldmaking*, New York, Hackett.
- Goodman, N. (1984), *Of Mind and Other Matters*, Cambridge, Mass., Harvard Univ Press.
- Gordon, S.L. (1985), "Micro-sociological theories of emotion", i H.J.Helle and S.N.Eisenstadt (red), *Microsociological Theory; Perspectives on Sociological Theory*, vol 2, London, SAGE, ss.133-147.
- Gouldner, A. (1979), *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, London.
- Grönholm, J. (1984), *Det goda informationssamhället*, Stockholm, Akademilitteratur.
- Habermas, J. (1981), *Theorie der kommunikativen Handelns*, vol 1-2, Frankfurt/M, Suhrkamp.
- Hammond, M. (1986), "Finite human capacities and the pattern of social stratification in a knowledge society", i Böhme, G. och N.Stehr (red) (1986), *The Knowledge Society; The Growing Impact of Scientific Knowledge on Social Relations*, Dordrecht, Reidel, ss.31-50.
- Harré, R. (red) (1986), *The Social Construction of Emotions*, Oxford, Blackwell.
- Heritage, J. (1984), *Garfinkel and Ethnomethodology*, Cambridge, Polity Press.
- Hobbes, T., *Leviathan*, Del 1, kap 6.
- Hochschild, A.R. (1979), "Emotion work, feeling rules, and social structure", *American Journal of Sociology* vol 85, 551-575.
- Hume, D., *A Treatise of Human Nature*, Bok I.
- Izard, C.E., J.Kagan and R.B.Zajonc red (1984), *Emotions, Cognitions and Behavior*, New York, Cambridge Univ Press.
- Jardine, N. (1987), /rec. av Bruno Latour, *Science in Action/*, *Times Literary Supplement*, Nov 20-26, s. 1291.
- Kedar, L. red (1987), *Power through Discourse*, Norwood, N.J., Ablex.

- Knorr-Cetina, K. och A. Cicourel red (1981), *Toward an Integration of Micro and Macro-Sociologies*, Boston, Routledge & Kegan Paul.
- Konrád, G. och I. Szelényi (1979), *The Intellectuals on the Road to Class Power*, Brighton, 1979.
- Latour, B. (1986), "The powers of association", i J. Law (red), *Power, Action and Belief; A New Sociology of Knowledge?*, London, Routledge & Kegan Paul, ss. 264-80.
- Latour, B. (1987), *Science in Action*, Milton Keynes, Open University Press.
- Law, J. (1986), "On the methods of long-distance control; vessels, navigation and the Portuguese route to India", i J. Law (red), *Power, Action and Belief; A New Sociology of Knowledge?*, London, Routledge & Kegan Paul, ss. 234-63.
- Lazarus, R., A. D. Kanner och S. Folkman (1980), "Emotions; A Cognitive-phenomenological Analysis", i R. Plutchik och H. Kellerman (red), *Emotion: Theory, Research, and Experience*, New York, Academic Press.
- Lipp, W. (1987), "Autopoiesis biologisch, Autopoiesis soziologisch; Wohin führt Luhmanns Paradigmawechsel?", *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, vol 39, ss. 452-70.
- Locke, J (orig. 1690), *An Essay Concerning Human Understanding*, Bok II, kap. 20.
- Luhmann, N. (1984), *Soziale Systeme; Grundriss einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt/M.
- Machlup, F. (1980), *Knowledge; its creation, distribution, and economic significance. vol 1. Knowledge and knowledge production*, Princeton, Princeton Univ Press.
- Martin, B. och I. Szelényi (1987), "Beyond Cultural Capital; Toward a Theory of Symbolic Domination", i Eyeran, R., L. G. Svensson och T. Söderqvist (red), *Intellectuals, Universities and the State in Western Modern Societies*, Los Angeles, Univ California Press, 1987, ss. 16-49.
- Maturana, H. och F. Varela (1980), *Autopoiesis and Cognition; The Realization of the Living*, Dordrecht, Reidel.
- Nomad, M. (1961), *Apostles of Revolution*, New York, Collier.
- Parkin, D. (red) (1982), *Semantic Anthropology*, London, Academic Press.
- Plutchik, R. och H. Kellerman (1980), *Emotion: Theory, Research and Experience, vol. 1: Theories of Emotion*, New York, Academic Press.

- Pollner, M. (1987), *Mundane reason*, Oxford, Blackwell.
- Rosaldo, M. (1980), *Knowledge and Passion*, London, Cambridge Univ Press.
- Ravn, I och T.Söderqvist (1987), "Dette er en kosmologi - og som sådan er den fuldstændig", i H.Maturana och F.Varela, *Kundskabens træ*, Århus, Ask.
- Scheff, T.J. (1983), "Toward integration in the social psychology of emotions", *Ann.Rev.Sociol.* vol 9, ss.333-354.
- Schelsky, H. (1977), *Die Arbeit tun die Anderen; Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen*, München.
- Scherer, K. (1985), "Rationality and the emotions: report on a colloquium", *Soc.Sci.Inf.* vol 24, ss.323-324.
- Scherer, K. och P.Ekman (red) (1984), *Approaches to Emotion*, Hillsdale N.J., Lawrence Erlbaum, 1984.
- Spinoza, B.de, *Ethics*, Del III
- Söderqvist, T. red. (1985), *Informationssamfundet*, Århus, Philosophia.
- Söderqvist, T. (1986), *The Ecologists*, Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Söderqvist, T. (1988a), "The macro- and microconflict structure of the information- and knowledge society", i L.Nowak (red), *The Structure of the Historical Process*, Amsterdam, Rodopi.
- Söderqvist, T. (1988b), "Knowledge is power; A critical approach to the information society", i C.Forchheimer (red) *Knowledge and Communication in the Computer Age*, Linköping 1988.
- Tengström, E. (1987), *Myten om informationssamhället*, Stockholm, Rabén & Sjögren.
- Turkle, S. (1984), *The Second Self; Computers and the Human Spirit*, New York, Simon and Schuster.
- Unger, R.M. (1984), *Passion; An Essay on Personality*, New York, Free Press.
- Vedin, B.-A. (1985), *Informationssamhället nästa!*, Stockholm.
- Winograd, T. och F.Flores (1986), *Understanding Computers and Cognition; A New Foundation for Design*, Norwood, N.J., Ablex.

Zajonc, R.B. (1984), "The interaction of affect and cognition", i Scherer, K. och P. Ekman (red) (1984), *Approaches to Emotion*, Hillsdale N.J., Lawrence Erlbaum, 1984, ss.239-46.